

تأثیر فعالیت‌های فرهنگی آستان قدس رضوی بر تاریخ محلی خراسان در دوره معاصر

بهزاد نعمتی^۱

چکیده

پیشینهٔ فعالیت‌های انتشاراتی آستان قدس رضوی به سال از ۱۳۰۵ ش. بر می‌گردد. فعالیت‌های پژوهشی این نهاد نیز قدمتی ۵۰ ساله دارد (دههٔ چهل شمسی). بخشی از این فعالیت‌ها در عرصهٔ تاریخ و جغرافیاست که اغلب در قالب کتاب و پژوهش انجام شده است. این مقاله نقش این فعالیت‌ها و تولیدات آستان قدس رضوی را در عرصهٔ تاریخ محلی خراسان بررسی کرده و به چگونگی تأثیر این نهاد در رونق تاریخ محلی در خراسان، به ویژه از سال ۱۳۴۰ ش. به این سو، پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: آستان قدس رضوی، تاریخ محلی، خراسان.

فعالیت‌های انتشاراتی در آستان قدس رضوی از سال ۱۳۰۵ ش. آغاز شد. نخستین فهرست نسخه‌های خطی ایران که به نسخه‌های کتابخانهٔ آستان قدس مربوط بود، در این سال منتشر گردید (محبوب و فاطمی مقدم، ۱۳۹۱: ۱۳۵۷). تا سال ۱۳۵۷ ش، ۲۶ عنوان کتاب دیگر توسط آستان قدس رضوی به چاپ رسید. پس از انقلاب اسلامی، با

۱. پژوهشگرگروه دایرةالمعارف آستان قدس، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
behnema@yahoo.com

گستردگی شدن فعالیت‌های فرهنگی و افزایش تعداد مؤسسات فرهنگی و نیز در اختیار گرفتن انتشارات و چاپخانه‌های اختصاصی در آستان قدس رضوی، کتاب‌های انتشاریافت به بیش از ۳۸۰۰ عنوان رسید که از میان آن‌ها ۲۱۲ عنوان در ۳۱۱ جلد و نهصد هزار نسخه، در موضوع تاریخ و جغرافیاست (ایزانلو و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۲).

زمینه ساز و عامل این تولیدات فرهنگی و علمی، مؤسسات فرهنگی آستان قدس رضوی بوده‌اند. کتابخانه مرکزی به عنوان قدیم‌ترین و شاخص‌ترین مؤسسات که پیش از ورود آستان قدس به ساختار اداری جدید، وجود داشته است، خیلی زود وارد عرصه نشر شد. ساخت موزه و بنای جدید کتابخانه که از سال ۱۳۱۶ ش. شروع شد نیز گام فرهنگی مهمی در زمان خود بود (آستان قدس دیروز و امروز، ۱۳۵۶: ۶۴). سپس اداره انتشارات و تبلیغات از حدود ۱۳۲۱ ش. در آستان قدس رضوی آغاز به کار کرد که «اداره مجله و انتشارات آستان قدس رضوی» نام گرفت.

سازمان امور فرهنگی که پژوهش و انتشاراتی تولید کرد، در پایان دهه چهل شمسی تأسیس شد و ادیب بر جسته محمد علی رجایی بخارایی، ریاست آن را بر عهده گرفت.

پیش از آن و در سال ۱۳۳۹ ش. مجله «نامه آستان قدس» راه‌اندازی شد که با یک وقفه کوتاه، تا سال ۱۳۵۳ ش. منتشر گردید و در آن، شخصیت‌های بر جسته علمی و فرهنگی خراسان قلم زند. کتابخانه ملک در دهه چهل شمسی به آستان قدس رضوی واگذار شد. چاپ و انتشار چند عنوان کتاب و ایجاد ساختمان‌های جدید برای کتابخانه و موزه، از اقدامات فرهنگی مهم آستان قدس رضوی در دهه پنجاه و پیش از انقلاب اسلامی بود (نعمتی و ایزانلو، ۱۳۹۱: ۸).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، فرهنگ به رکن عمده فعالیت‌های آستان قدس رضوی تبدیل شد. به سبب این رویکرد، مؤسسات فرهنگی پرشماری تأسیس گردید و آستان قدس رضوی در عرصه‌های مختلف فرهنگی، به ویژه پژوهش و انتشارات، به صورت جدی وارد شد. در سال ۱۳۶۳ ش. برای فراهم کردن امکان تکاپوی بیشتر، اداره امور فرهنگی به معاونت فرهنگی ارتقا یافت (همان، ۹).

تأسیس بنیاد پژوهش‌های اسلامی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، گسترش کمی و کیفی کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های وابسته، از جمله اقدامات مهم این دوران است.

تأثیر فعالیت‌های فرهنگی آستان قدس رضوی بر تاریخ محلی خراسان ...

۱۳۹۴/۰۶/۰۱
سال میوم
نمایه سده
مهم

۴۲۱

با این مقدمه، وارد موضوع اصلی می‌شویم: پیش از انقلاب اسلامی چند حرکت محدود اما مهم درباره تاریخ محلی در آستان قدس رضوی انجام شد. نخست، انتشار کتاب‌های شمس‌الشموس از محمد احتشام‌کاویانیان (۱۳۵۴ش.). تاریخ آستان قدس رضوی علی مؤتمن (نشر اول ۱۳۴۸ش؛ نشر دوم، ۱۳۵۵ش.). مشهد طوس از محمد‌کاظم امام (موزه ملی ملک: ۱۳۴۸ش.). و آستان قدس دیروز و امروز (۱۳۵۶ش.). بود که توجه به تاریخ خود آستان قدس و نگاه به درون را نوید می‌داد. هریک از این کتاب‌ها ارزش خاص خود را داشتند. تفصیل و دقت نسبی «مؤتمن» و «احتشام‌کاویانیان» درباره تاریخ حرم مطهر و تشکیلات آستان قدس رضوی، بسیار ستودنی بود. «محمد‌کاظم امام» نیز در کتاب خود به نکاتی درباره مشهد و طوس اشاره کرده که در زمان خود بسیار بدیع بوده است. حتی کتاب آستان قدس دیروز و امروز که صبغهٔ تبلیغی داشت، حاوی مطالب علمی ارزشمند و مستندات مهمی بود.

گام مهم دیگر، مجلهٔ «نامه آستان قدس» بود که به تشخّص یافتن و تثبیت جایگاه علمی و پژوهشی آستان قدس کمک شایانی کرد. در این مجله، افزون بر درج آثار تألیفی و ترجمهٔ مقاله‌های مفید، هنرمندی چون محمد‌حسن رضوان کتبه‌نویس آستان قدس، به شرح برخی آثار خود در حرم مطهر همت گماشت.

پس از انقلاب اسلامی، به سبب رشد زیاد انتشارات و پژوهش و اهمیت یافتن علوم انسانی در نگاه متولیان امور، تاریخ و جغرافیا جایگاه ویژه‌ای یافت. از میان ۲۱۲ عنوان کتاب انتشاریافته در این موضوعات، بیش از ۵۰ عنوان به تاریخ محلی خراسان مربوط است (ایزانلو و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۰۵ تا ۲۱۷) و جزء منابع مهم این عرصه به شمار می‌رود. آثار زیر از آن جمله است:

کلات نادری، فردوس / تون، نگاهی به مشهد مقدس، تاریخ کاشمر، حرم در گذر زمان، سالشمار و قایع مشهد، حرم رضوی به روایت تاریخ، خواجه‌ریبع، رباط شرف، فرهنگ جغرافیایی ایران (خراسان)، فرهنگ‌نامهٔ تطبیقی نام‌های قدیم و جدید مکان‌های جغرافیایی ایران و نواحی هم‌جوار، جغرافیای تاریخی شیروان، جغرافیای تاریخی زاوه، گزیدهٔ تاریخ و جغرافیای تاریخی مشهد، مجموعه مقالات عبدالحمید مولوی، بیست وقف نامه از خراسان، جغرافیا و نقوص خراسان عصر ناصری، اشکال‌العالم جیهانی.

سفرنامه‌های متعدد چون سفرنامه خانیکوف و عبور از صحاری ایران، کتاب‌های رجالی چون مشاهیر جال اسپراین، فرهنگ نام آوران خراسان، سادات رضوی مشهد، خواجه اباصلت هروی؛ کتاب‌های جغرافیایی جدید مانند جغرافیای اسپراین، بجنورد، بیرجند، قاین، کوچ نشینی در شمال خراسان و ... نیز در این دوره توسط آستان قدس رضوی منتشر شد. انتشار این آثار، گام بسیار مهمی در فراهم آوردن منابع تاریخ محلی خراسان و غنی کردن آن بوده است. از سوی دیگر، سازمان کتابخانه‌ها، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس و دربرهه کوتاهی مرکز خراسان شناسی با سفارش تألیف، ترجمه یا پژوهش درباره تاریخ محلی خراسان و موضوعات مرتبط، گام‌های مهمی را در جهت رونق این رشته در خراسان برداشتند. مؤسسه چاپ و انتشارات برخی از این عنوان‌ها را به نویسنده‌گان مطرح وقت سفارش داد و برخی از آثار انتشاریافتۀ در این موضوع، سفارشی و با آگاهی قبلی بود. بنیاد پژوهش‌های اسلامی نیز چه در عرصۀ ترجمه و چه پژوهش و تألیف، سفارش‌های متعددی داشت که حاصل آن‌ها کتاب‌های مختلفی بود که به چاپ رسید، یا مقالات متعددی که در مجله مشکوۀ منتشر شد. این مهم به ویژه در دورۀ پرکاری گروه جغرافیا، با حضور دکتر محمد حسین پاپلی بزدی در مدیریت گروه، بیشتر بود، اما بعدها به صورت محدود تر دنبال شد.

مرکز خراسان شناسی که در فاصلۀ سال‌های ۱۳۷۶ تا ۱۳۸۰ ش. به صورت مؤسسه‌ای وابسته به آستان قدس فعالیت داشت، با ایجاد هسته‌های شهرشناسی در برخی شهرهای خراسان و تقویت پژوهشگران محلی این شهرها، تلاش کرد تا نگاه‌ها را به تاریخ محلی و قابلیت‌ها و دانش افراد بومی شهرها معطوف کند. این مرکز مجله‌ای به «نام خراسان پژوهی» را بنیان نهاد که هفت شماره از آن منتشر شد.

به طور کلی می‌توان گفت، انتشارات مؤسسات آستان قدس رضوی در طی سال‌های گذشته، منابع قابل توجهی را درباره تاریخ محلی خراسان منتشر کرده‌اند. هم‌چنان، این مؤسسات با سفارش ترجمه یا انجام پژوهش در این باره یا در زمینه موضوعات مرتبط، به فعالیت تحقیقی درباره تاریخ محلی خراسان یاری رسانده‌اند. گرچه این پژوهش‌ها، به تدوین معیارها و مبانی مشخصی در پژوهش تاریخ محلی منجر نشده‌اند، بسترساز شکل‌گیری آثار متعدد در این عرصه بوده و چشم انداز پرونقه برای آینده خواهد بود.

تأثیر فعالیت‌های فرهنگی آستان قدس رضوی بر تاریخ محلی خراسان ...

با توجه به تلاش‌های سال‌های اخیر پژوهشگران و صاحب نظران رشتۀ تاریخ و روشن‌تر کردن مبانی، محدوده‌ها و روش‌های تاریخ محلی و نیز پیشینه غنی آستان قدس رضوی در مطالعات تاریخی و همچنین در اختیار داشتن منابع مهم مانند اسناد، مطبوعات و نسخه‌های خطی، امید است در آینده، تاریخ‌نگاری محلی یکی از محورهای پژوهشی و انتشاراتی در آستان قدس رضوی باشد.

۳۲۳ - نهار ۱۳۹۴ / سال سوم . شماره سوم

منابع

- آستان قدس دیروز و امروز (۱۳۵۶). مشهد: آستان قدس رضوی.
- ایزانلو، رمضانعلی [و دیگران] (۱۳۹۱). کتابنامه آستان قدس، مشهد: دبیرخانه شورای عالی فرهنگی آستان قدس رضوی.
- محبوب فریمانی، الله وزهرا فاطمی مقدم (۱۳۹۱). «کتابخانه آستان قدس رضوی برپایه اسناد - از صفویه تا قاجار»، پژوهشنامه - کتابخانه و کتابداری، س اول، ش اول.
- نعمتی، بهزاد و رمضانعلی ایزانلو (۱۳۹۱). «شکوفایی فعالیت‌های فرهنگی در آستان قدس رضوی - مروری بر بیش از سه دهه تجربه»، پژوهشنامه ارتقای فعالیت‌های فرهنگی، س اول، ش دوم.